

A „modern” és a belőle képzett fogalmak jelentés- és használat-története

Nádasdy Ádám

A *modern* az európai nyelvekben a latin *modernus*ból származik. Ez utóbbi a klasszikus latinban még nem fordul elő, a szövegekben először a hatodik században bukkan föl, azaz kései, középkori latin alakulat. Alapja a klasszikus latin *modo* időhatározó, melynek jelentése „csak az imént, éppen most, kevéssel ezelőtt”. A *modernus* eredeti jelentése tehát „az iménti, mostani, jelenlegi, friss”. A *modo* egyébként a latin *modus* „mérték, határ, mód, eljárás” főnévből van képezve, melyből a magyar *mód*, *módi*, a francia és német *mode* „divat” és hasonló szavak származnak. A magyar *mód*, *módi* és a *modern* tehát végső soron ugyanarról a töről fakad, közös etimológiájú, de a *modern* mai értelme nem a „divat(os)”-ból ered, hanem a „jelen(legi)”-ből. A *modernus* továbbélt a latinból alakuló neolatin nyelvekben, s lett belőle az olasz, spanyol *moderno*, ill. a francia *moderne*, ám a jelentés lassan megváltozott: már nem „jelenlegi”, hanem „a kornak megfelelő, divatos, új” volt. A francia szó a tizenhatodik században bekerült az angolba, a tizenharmadik század során a németbe, onnan pedig a magyarba.

A magyarban a szó első írásos előfordulása 1799-ből való, s jelképesnek is tekinthető, hogy éppen az első igazán modern költő, Csokonai egyik sorában: *Mindjárt sok grófcskák modernjéhez állnak*. (Itt szokatlan módon főnévként szerepel: jelentése a mai *módinak* vagy *modernkedésnek* felel meg.) 1815-ben Kazinczynál van először adatolva a szó melléknévi használata „új, korszerű, mostani” jelentésben. Röviddel ezután megjelennek a származékai is, 1847-ben a *modernizál*, 1877-ben a *modernség*. Ez mutatja,

A *modern*, mint sok más nemzetközi fogalom – gondoljunk például a *nép(i)*, *forradalom*, *vallás(os)*, *tőke*, *hagyomány*, *liberális*, *Kelet* és hasonlókra – egyaránt használatos elismerő és rosszálló (amelioratív és pejoratív) összefüggésben, vagy ahogy manapság mondják: pozitív és negatív hozzáállással. A *modern* fogalom ellentmondásossága részben világjelenség (azaz megvan minden nyelvben, ahol e fogalom él), részben azonban sajátosan kelet-európai, illetve magyar fejlemény, ami a környék gondolati és politikai fejlődésének következménye.

Vegyük először szemügyre a *modern* szó etimológiáját, nyelvtörténeti eredetét. Az etimológia sokat elárul, de a nem nyelvész olvasó kedvéért szögezzük le, hogy valamely szó jelentése vagy stílusértéke távolról sem magyarázható mindig a szó eredetével vagy régebbi jelentéseivel, hiszen akkor például a magyar *realizálni* és az angol *to realize* („ráébredni”), a magyar *dilettáns* és az olasz *dilettante* („amatőr”) ugyanazt kellene hogy jelentse.

hogy ekkor már a *modern* szokványos magyar tőként viselkedik, s belőle a szokásos képzőkkel lehet további szavakat képezni: *modernkedik*, *modernül*. A szó etimológiai útja a magyarrig tehát a következő volt:

- klasszikus latin *modus* „mérték, mód” (melyből a magyar *mód* és *módi*)
- klasszikus latin *modo* „az imént, éppen most, e pillanatban”
- kései latin (6. sz.) *modernus* „az iménti, pillanatnyi, jelenlegi”
- francia *moderne* „jelenlegi” → „korszerű, új, modern”
- német (18. sz.) *modern* „korszerű, új, modern”
- magyar (18/19. sz.) *modern* „korszerű, új, modern”

Az első jelentésváltozás tehát már a középkorban megindult: a *modern* kezdte elveszteni az eredeti időjelölő – azaz relatív-fizikai – értelmét, és fokozatosan emberi, társadalmi, kulturálisan értékelő – azaz relatív-tartalmi – jelentésre tett szert: „a *beszéléskori* kornak megfelelő, mai, korszerű, új”. E jelentésben terjedt el az európai nyelvekben; az eredeti jelentés nyomokban még élt a kora újkorban, például egy 1555-ös angol szövegben ezt találjuk: *our queen moderne* „jelenlegi királynőnk”. (Ezt a mai angolban csak a *present* vagy *current* szavakkal lehetne kifejezni.) Ebből ágazott le a *modern*nek Shakespeare korában gyakori „mindennapos, elcsépett, közönséges” jelentése. E használatok azonban kivesztek, és a *modern* újkori jelentése már nem cserélhető föl a *jelenlegivel*, vagyis nem beszélünk „modern időjárási helyzetről”, és a „modern királynő” nem azonos a „jelenlegi királynővel”.

Vizsgáljuk meg mármost, milyen jelentésekkel bír a *modern* a mai magyar nyelvben. Először áttekintjük (tömörítve), hogyan definiálja a magyarban a *modern* és származékszavainak jelentését az 1959–1962 között megjelent Értelmező Szótár:

MODERN

1. A korrallal haladó, a legújabb szellemi és technikai vívmányokat ismerő <személy>. Pl. *modern háziasszony*. – 1a. A régebbi kor(ok) kötöttségeit el nem ismerő, velük szembehelelyezkedő <személy, csoport>. Pl. *modern ifjúság*.
2. A legújabb kor igényeinek, divatjának, megfelelő <dolog>; újszerű, korszerű. Pl. *modern ház, művészet; modernül berendezett*. – 2a. *A modern kor*: a legújabb kor <szembeállítva az előzővel és bizonyos érzelmi állásfoglalást is kifejezve>.
3. (tudományos) <Az ókori nyelvekkel és irodalmakkal ellentétben> a ma is élő népekhez tartozó. Pl. *modern filológia, irodalmak, nyelvek*.

MODERNIZÁL

1. Az új, korszerű követelményeknek megfelelővé tesz valamit; korszerűsít. Pl. *gépet, ruhát*.
2. (ritka) <Valamely régi tényt, személyt> újszerű, mai vonásokkal ruház fel, jelenkorinak tüntet fel. Pl. *Az író túlságosan modernizálja a történeti regény szereplőit*.

MODERNSÉG

1. <Elismerő vagy néha rosszálló érzelmi színezettel> valakinek, valaminek modern (1–2) volta; újszerűség, korszerűség. *Az épület, a felfogás, az erkölcsök modernsége*. – 1a. Modern izlés és gondolkodás. Pl. *[Ott] vers, muzsika, modernség várt*. – 1b. Modern életforma. Pl. *Falun is terjed a modernség*.

HIPERMODERN (sajtó, túlzó, rosszálló)

1. Szokatlanul újszerű; túlzottan modern. Pl. *a hipermodern művészeti irányzatot kedveli*.
2. Olyan <személy>, aki túlzottan újszerű divatot, felfogást kedvel, ilyeneket vall vagy ilyenek követésére hajlamos. Pl. *Nem szereti a hipermodern embereket*.

ULTRAMODERN (választékos, gyakran rosszálló)

1. Szélsőségesen, gyakran kihívóan újszerű. Pl. *ultramodern divatelvek, művészet, viselkedés, zene*.
2. Olyan <személy>, aki ilyen elveknek hódol. Pl. *ultramodern nő*.

A szótár megemlíti még a *modernes*, *modernkedik* származékokat, de nem hozza a *modernizmus*, *modernista* alakokat. (A *modern* szónak főnévi használata is van, pl. *csatlakozott a modernekhez*, de ez pusztán nyelvtani változat, számunkra nincs jelentősége.)

Az Értelmező Szótár elemzése több ponton kifogásolható. Először: nem szükséges a személyre, ill. dologra vonatkozó jelentéseket szétválasztani, hiszen ezek egyszerű metaforikus kapcsolatban vannak: a modern nővel modern viszonya volt az embernek, és a modern festő modern képet csinált. Másodszor: amit a szótár a *modernizál* 2. jelentéseként ad, az valójában egy sokkal tágabb jelentésnek egy szelete (lásd alább). Harmadszor: a helyenként látható „rosszalló” címke – különösen így harminc év elteltével – érvényét veszítette.

Jelen vizsgálatunkban a *modern* jelentéseit az alábbi táblázatban kíséreljük meg ábrázolni. Az eredeti (1)-es időjelölő jelentést – minthogy a magyarban már csak nyomokban fordul elő – csak a teljesség kedvéért, † jellel tüntetjük fel.

A modern jelentései

	Relatív jelentések	Abszolút jelentések
Időjelölő	(1)† „JELENLEGI” mostani, az iménti, kurrens	(1) „NEM-Ó” nem klasszikus; újkori (nyelv, nép, jelenség) (=ÉrtSz. 3.)
Tartalomleíró	(2) „MAIAS” valamely korhoz illő, korszerű, divatos (= ÉrtSz. 1, 2.)	(2) „ÚJKORIAS” az újkorhoz illő, azt a fejlettségi fokot mutató (= ÉrtSz. 2a?)
Tartalomértékelő	(3) „HALADÓ” valamely kort képviselő, a hagyománnyal szakító (= ÉrtSz. 1a.)	(3) „HUSZADIK SZÁZADI” szecessziós, avantgárd, modernista (= ÉrtSz. 2a?)

A jelentéstáblázathoz az alábbi példákat, megjegyzéseket fűzhetjük.

A) Relatív jelentések

(1) „JELENLEGI”: relatív időjelölő, semleges értékeléssel. – Ritkán, szaktudományosan még előkerül ez az eredeti latin „jelenlegi” jelentés, például a *Nyelvművelő Kézikönyv* „modern szólásoknak” nevezi a legfrissebb mai neologizmusokat: *újonnan keletkező, modern szólások* [mint pl.] „*kár a gőzért*”, „*nincsenek szinkronban*”. Lásd még alább a fejtegetést a Biblia és a szótárak modernizálásáról.

(2) „MAIAS”: relatív tartalomleíró, elismerő értékeléssel. – Ez az alapjelentés: „a [beszéléskori] mai világhoz, a kor jelenéhez illő, a beszélő korára jellemző, járatos, divatos”. Pl. *megszervezték a modern postaszolgálatot*.

(3) „HALADÓ”: relatív tartalomértékelő. – „A kor jelenét pregnánsan képviselő, megvalósító, korszerű, haladó, a régivel/hagyománnyal szakító, radikálisan új”; sőt „korát megelőző, a jövőbe mutató”; pl. *hagyomány és modernség kettőssége; modern gondolat volt ez akkor; Csokonai az első modern magyar költő; Kovácsék igit-vérig modern emberek; ez nekem túl modern*.

B) Abszolút jelentések

(1') „NEM-Ő”: abszolút időjelölő, semleges értékeléssel. – „Újkori (az ókorival, régivel, kihalttal szemben), de nem szükségképpen fejlettebb vagy jobb”; pl. *modern nyelvek; modern mítoszok, a modern munkásmozgalom*. Valamely ókori, régi vagy örök dolog újkori megfelelője: *Madame Curie, ez a modern Prométheusz; az AIDS a modern pestis*.

(2') „ÚJKORIAS”: abszolút tartalomleíró, elismerő értékeléssel. – „Az újkorhoz minőségében, tartalmában is illő, újkori fejlettségi fokot mutató, korszerű”; pl. *a modern orvostudomány; a modern parlamentarizmus; a modern szövésszék*.

(3') „HUSZADIK SZÁZADI”: abszolút tartalomértékelő. – „A sajátosan 20. századi (pontosan kb. 1870–1970 közötti) újító stílusokra, ízlésre, művészeti irányzatokra jellemző”; pl. *modern zene; modern bútor (kontra stílbútor); korai modern színházi kísérletek; modern balett*.

Hasonlítsuk össze a *modern* jelentését a vele gyakran szinonimnak tekintett *korszerű*-rel. E szót az összetevői alapján elvileg úgy lehetne értelmezni, mint a *jogszerű, tárgyszerű* szavakat. A *jogszerű* jelentése „a joggal összhangban álló”, bármilyen legyen is az a jog, még ha számunkra ellenszenves vagy elfogadhatatlan is (pl. bizonyos társadalmakban az özvegynek a halott férjjel való élve eltemetése jogszerű dolog). Hasonlóképpen a *tárgyszerű* is „a tárgynál maradó, azt higgadtan taglaló, semlegesesen kezelő” beszédet, magatartást jelent, bármi legyen is az a tárgy. Azt várhatnánk, hogy a *korszerű* is „valamely [= bármely, a mindenkori] kornak megfelelő, azzal összhangban álló” jelentéssel bírjon. Ez azonban nem így van, nem mondhatjuk, hogy „a tizenkettedik század korszerű babonái” vagy „a korszerű nemesi konzervativizmus”. A *korszerű* csakis elismerő (amelioratív) értelemben használatos, mint ahogyan – legalábbis mióta az (1–1') jelentésén túllépett – maga a *modern* is. Az angol *up-to-date* „korszerű” is így járt, hiszen eredeti (szó szerinti) jelentése „a keltezés idejéig, jelenleg”. Ugyanakkor a *korszerű* nem mutatja a *modern* (3)-as jelentését: Kisfaludy Sándor *korszerű* költő volt, de nem volt *modern* úgy, mint Csokonai. Emiatt a *korszerű*nek – legalábbis a humán gondolkörben – óhatatlanul lekicsinylő melléki van: a „*korszerű* műalkotás” vagy „*korszerű* elemzés” olyan, mint a „szellemes költemény”, „dekoratív festmény”, „fülbemászó dallam” vagy éppen a „megoldás” szó. Itt végleg elválik a *modern* és a *korszerű* útja: lehet valamiről azt mondani, hogy „ez nekem túl *modern*”, de azt nem, hogy „ez nekem túl *korszerű*” (legfeljebb önironikusan). A *modern*nek a tizenkilencedik század vége óta van abszolút tartalomértékelő jelentése (3'), mint a *savanyúnak* vagy a *dallamosnak*: lehet valami túl savanyú vagy túl dallamos; a *korszerű* azonban mindmáig csak relatív tartalomleíró, mint az *ízletes* vagy a *megfelelő*: egy dolog nem lehet túl ízletes vagy túl megfelelő. Eppen ezért létezhet „Modern Magyar Irodalom Tanszék”, de nem létezhet „Korszerű Magyar Irodalom Tanszék” – az olyan volna, mint a „Magvas Filozófiai Gondolatok Tanszéke”.

Ugyanakkor a *korszerű(sít)*nek nincs időjelölő, semleges jelentése (1–1'), ezért e semleges jelentésekre csak a *modern(izál)* használatos. Elfogadhatatlan volna azt mondani, hogy az Európa Kiadó 1986-ban „*korszerűsítve*” adta ki Károli Gáspár Vizsolyi Bibliáját, de azt igenis mondhatjuk, hogy „*modernizálva*” adta ki, ugyanis a helyesírást, központozást áttették a ma szokásos, tehát *modern* (1') formára. (A *modernizál* első, 1847-es magyar adata is a Bibliára vonatkozik, „*modern fordítás*” értelemben.) A „*korszerűsített* Biblia” nagyon csúnyán hangzik, mintha Huxley vagy Orwell szótárából jönne. Ha valamely szöveget a mai nyelvállapothoz közelebb hozunk, azt filológiai értelemben csakis *modernizálásnak* nevezhetjük. Persze lehet más külsőséges dolgot is *modernizálni*, például kosztümöt, nevet, foglalkozást. (E használatnak egy ritka esetét kodifikálja az ÉrtSz. *modernizál* 2. gyanánt.)

De valóban elismerő értékelést fejeznek ki a *modern* tartalmi jelentései, ugyanúgy, mint a *korszerű*? Igen, nyelvészetileg ez a helyes válasz, annak ellenére, hogy az Értelmező Szótár több helyütt is megemlíti a „rosszalló” használatot. Mert az nem a nyelvészre tartozik, hogy bizonyos szavakat – mint a *nép(i)*, *forradalom*, *vallásos* stb. – bizonyos korokban, helyeken pejoratív felhanggal használják. Ettől még nem lesz valamely szó jelentése pejoratív, hiszen, mondjuk, az osztrigát sokan utálják, ennek hangot is adnak, ám ettől az *osztriga* még nem rendelkezik pejoratív jelentésárral. Más a helyzet például az *erős* szóval: ennek van pejoratív jelentése, amit olyan kifejezések példázhatnak, mint „hát azért ez erős volt”. Megint más a *szónokol* ige: ezt a mai magyar nyelvben csakis pejoratívan lehet használni, tehát szótári jelentése tartalmazza a pejoratív megjelölést. Más tehát a pejoratív jelentés és más az elítélő használat, a negatív retorikai találás. Ráadásul az Értelmező Szótár – mint látni fogjuk – egy olyan kor terméke, amikor szinte kötelező volt a *modern*nel kapcsolatban fenntartásokkal élni.

A *modern* fogalom negatív érzelmi felhangjai először akkor jelennek meg, amikor a modernség önálló esztétikai, érzelmi, életviteli minőségként színre lép, azaz a tizenkilencedik század végén, amikor elkezd magát tudatosan modernnek nevezni az új művészet, építészet, zene és irodalom (bár ez utóbbinál a címkehasználat nem ilyen egyértelmű). Ekkor kezd a *modern* az addigi (3)-as relatív tartalomértékelő jelentése mellé abszolút tartalomértékelő jelentést (3') nyerni: eszerint a beszélő időbeli nézőpontjától függetlenül *modern* az, ami kb. 1870 és 1970 között keletkezett, és ilyen-meg-ilyen jegyeket mutat. Kor- és stíluscímekévé válik a *modern*, egy meghatározott kort és stílust jelöl, ugyanúgy, mint a gótikus, a copf és a többi. Ekkortól lehet ilyeneket mondani: „Pfuj, de hiszen ez *modern*!” vagy „Mi megy este a koncerten? Sajnos megint valami *modern*” vagy „Vadonatúj házban lakunk, de hála Istennek, nem *modern*” – azaz elutasítónak lehet használni, ami az előző századokban nem volt lehetséges. Először az angliai szecesszió nevezte magát tudatosan „*modern style*”-nak, míg a franciák az „*art nouveau*”-t használták. A *modern style* kimondásakor a gondolkodás végigpásztázhatta az (1'-2'-2'-3-3') jelentéseket: de alapvetően „új stílust” jelentett, és az egész századfordulón még nehéz szétválasztani a *modern*t az *új*tól, amely szintén kulcsszava volt ennek a kornak – lásd *art nouveau*, vagy Ady Endre tobzódását az *új* használatában. (Milyen messze vagyunk ettől – gondoljunk csak a nyugtalanítóan hangzó *new age*-re.)

A *modern* szó technikaibb, szakmai használata, az (1'), ma is él. Az angolban a *modern* mindmáig sokat őriz az eredeti semleges, nem amelioratív használatból, ma is állhat egyszerűen „új(kori)” értelemben, pl. *modern pentatlon* „öttusa”, *modern history* „újkori történelem”, *secondary modern school* „<kb.> reáliskola, szakközépiskola”. A nyelvészetben is széleskörűen használatos, például *Early Modern English* („a korai újangol nyelv”), annak a felosztásnak alapján, mely a ma beszélt nyelveknek három korszakát különbözteti meg, az ó (*old*), közép (*middle*) és új (*modern*) korszakot. A németben ez utóbbit egyszerűen a *neu* („új”) szóval jelölik (pl. *neuenglisch*, *neuhochdeutsch* „újfelnémet”), s ezt a nyelvészet a magyarra is alkalmazza, „újmagyar” korról beszél. Ez utóbbinak azonban van valami leküzdhetetlenül komolytalan íze (pl. „A *rér* helyett az újmagyarban a *sógor* használatos”), s ezért inkább „mai magyar” vagy „modern magyart” szokás mondani.

Érdekes, hogy a Bárczi Géza és Ország László szerkesztette Értelmező Szótár (1961) a *modernizál* szót csillaggal jelöli meg, mint olyan szót, melyet „a szerkesztőség a nyelvtisztaság vagy a nyelvhelyesség, azaz származás és alakosság szempontjából helytelenít”. (Magát a *modern* szót nem helytelenítik.) A *modernizál* helyett vélhetőleg a *korszerűsítet* ajánlanák, amely – mint láttuk – nem mindig felel meg. Például két másik jeles nyelvtudós, Hadrovics László és Gáldi László a *Magyar–Orosz Kéziszótár* (1969) előszavában büszkén közli: „Szótárunk az [...] első kiadásnak [...] számos vonatkozásban modernizált változata.” Mi mást írhattak volna? Ha azt írják: „korszerűsített változata”, akkor

csapdába kerülnek, hiszen szótárunk nyilván eleve is korszerű volt, csak „maiasítani” kellett – azaz a *modern*(*izál*) szót nem a tartalmi, hanem a relatív-időjelölő (tehát a legeredetibb, [1]-es) értelemben használják. Ez világosan kiderül előszavuk további részéből: „A szótár szerkezete [...] lényegében változatlan maradt [...] Az elavult [...] kifejezések kimaradtak, hogy helyükre gyakrabban használt új lexikális elemek kerüljenek.” Itt tehát „új” = „modern”, mindennemű értékelő mozzanat nélkül, mintegy „our words moderne”.

Az Értelmező Szótár a *modern* 3. jelentése alatt ilyen példát is ad: *klasszikus elemek a modern művészeti stílusokban*. Ha itt a *modern* valóban azt jelenti, hogy „Az ókori nyelvekkel és irodalmakkal ellentétben> a ma is élő népekhez tartozó, velük kapcsolatos, tőlük használt vagy rájuk vonatkozó” – tehát a mi (1’)-sünk – akkor ez meglepően régies (vagy angolos) használata a *modern*nek. Ma rendszeren a „modern művészeti stílusok” csak az 1870 utániakat jelölik.

A *modernista* latinos alakban először Luthernél, franciás alakban Rousseau-nál fordul elő. A *modernizmus* (angolos *modernism* alakban) már Swiftnél megjelenik, de igazán a tizenkilencedik század végén kezd jelentős lenni. Ekkor eleinte pejoratív címke volt, melyet kívülről ragasztottak a „mozgalom”, a szellemi modernség képviselőire és alkotásaikra, eszmerendszerükre. (Egy gépészmérnököt sohasem illetnének a modernizmus vádjával, mert az ő tevékenységében a korszerű egybeesik a modernnel: az a dolga, hogy újítson.) A *modernizmus* egyik első használója a katolikus egyház volt: az egyházon belül – különösen Franciaországban – a tizenkilencedik század végén erős mozgalom indult a hithagyománynak a modern filozófiával, történelemmel, társadalomtudománnyal való összhangba hozásáért. A címke akkor vált hivatalossá, amikor X. Pius 1907-ben elítélte „a modernisták tanait”. Az egyházban egészen a II. vatikáni zsinatig (s talán egy kicsit azután is) pejoratívan használták a *modernista*, *modernizmus* kifejezéseket.

Groteszk, de jellemző, hogy a marxista „tanítóhivatal” ugyanilyen elítélően használta a *modernizmus* fogalmát a huszadik század újító művészeti irányzataira. Érdekes hosszabban idéznünk a szocializmus időszakának mértékadó kézikönyveiből, mert ez hozzásegít e szó sajátos magyar és kelet-európai hányattatásainak megértéséhez. 1958 és 1961 között zajlott a hazai kulturális sajtóban az ún. modernizmus-vita. „Megjelent egy új, a szovjet művészetelmélet szókincséből frissen kölcsönzött, pejoratív csengésű műszó, a »modernizmus«, és [...] a gondolat, hogy ez ellen harcolni kell” – tekint vissza Szerdahelyi István 1976-ban (*A magyar esztétika története*, 204. oldal). A Benedek Marcell főszerkesztette *Magyar Irodalmi Lexikonban* (1965) ezt találjuk:

MODERNIZMUS:

1. általános értelemben a 20. századi avantgarde mozgalmak összefoglaló elnevezése... – 2. a szocialista irodalomtudományban a „korszerűsködés”, az „álmaiság” címszava. Ellentétben a valóban *modern*, korszerű, mai művészettel, a *modernizmus* egyre inkább a keresetten, sokszor hivalkodóan feltűnést hajhászó, a kor igazi lényegét üres formai játékokkal leplező, különféle divatos polgári filozófiák nézeteit kritikátlanul alkalmazó alkotások gyűjtőfogalma.

Ez egyenes beszéd, bár különös az „egyre inkább” kitétel – ezek szerint a helyzet fokozódik?... A Szerdahelyi–Zoltai-féle *Esztétikai Kislexikon* 2. kiadása (1972) bővebben és jóval árnyaltabban fogalmaz:

MODERNIZMUS:

a marxista esztétikai irodalom egy részében az avantgarde-irányzatok összességét jelölő elnevezés, „korszerűsködés”, „ál-maiság” jelentéssel. A kategória valóban helyesen mutat rá arra a negatív jelenségre, hogy az avantgarde-irányzatok a formalizmus zsákutcájába tévedve öncélú mohósággal hajszolják az újszerűbbnél újszerűbb – s nemegyszer mesterségesen kiagyalt – formai megoldásokat, hogy ezeket ad absurdum vive a sokszínű valóságot egy-

egy divatos formanyelv modoros sémájába kényszerítik. Nem kétséges az sem, hogy a mindenáron újszerűre törekvő „formaforradalom” legszélsőségebb irányzatai (mint amilyen a dadaizmus és az absztrakt vagy más néven nonfiguratív képzőművészet) szélesre tárják a kapukat az objektív valóság tükrözéséről teljességgel lemondó szubjektívizmus előtt, s ezzel szabad utat engednek a divathóbort és a kapitalista műkereskedelem, művészeti ipar zavarosában halászó szélhámosoknak, kontároknak is. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy e *modernista* negatívumok ellenére az avantgarde-irányzatok mellett számos pozitív történelmi érdem is tanúskodik [...] Ezért téves a vulgármarxista művészet-elméletnek és kritikának az a gyakorlata, amikor a *modernizmus* félreértelmezett jelszavát hangoztatva mindenestül ki akarja rekeszteni az avantgarde-irányzatokat a művészetek történetéből, vagy a *modernizmus* címkéjét ragasztja a műalkotásra olyan esetekben is, amikor a művész a realista esztétikai koncepció és a *modern* forma egységének megteremtésével kísérletezik... E megfontolások miatt a marxista esztétikai irodalom egy része kerül a *modernizmus* félreérthető vagy legalábbis félremagyarázható kategóriájának használatát...

Vegyük észre, hogy eszerint három fokozat van: a legrosszabb a *modernizmus* (a lexikon egy helyütt „a modernizmus egyértelműen pejoratív kategóriájáról” beszél (uo., 52. oldal); ennél jobb az *avantgarde*, mely modernista negatívumokban szenvedhet ugyan, de azért nem mindenestül az; s végül egyáltalán nem rossz a *modern(ség)*, amely egyszerűen korszerűt jelent, tehát elvileg rendben van (például „modern haladó festészet” [uo., 417. oldal]). Finom ez a megkülönböztetés „modern” és „modernista” között, az esztétika katedróján bizonyára fenntartható, de a brosúrák és szakosító tanfolyamok világában hamar elmosódik: hogy Bartók modern-e vagy modernista, ki tudja kideríteni? Talán nem mellékes ebből a szempontból, hogy az oroszban a *modern* szó nemigen használatos (a Hadrovics–Gáldi-kéziszótár csak a *szovremennij*, *novij* megfelelőket adja), azaz az orosz olvasó számára maga a tőszó is idegenesen hangzik (bár a *mogyer-nyizirovaty* azért használatos).

A magyar marxista esztétáknak, irodalomtudósoknak – elsősorban Király Istvánnak – komoly munkájukba került, hogy a *modern*t elválasszák a *modernistától*; megoldásként a *modern* (tehát a jó modern) fogalomra be kívánták vezetni a „20. századi realizmus” kifejezést. Olyan volt ez, mint az *Animal Farm*ban a kétlábúság: ha egyszer oda-főnt kiadták a „Four legs good, two legs bad” jelszót, protestálhattak már a madarak, és kimondathatták hivatalosan, hogy a szárny is láb, tehát a madarak igenis jők – attól kezdve valami gyanakvás lengte körül őket. Nos, ilyen stichje volt a „modern”-nek is, tanácsosabb volt mindenestül kerülni (erre utalhat az Értelmező Szótárnak 1961-ben a *modernség*, *ultra-*, ill. *hipermodern* alatt adott „rosszalló” kitétele); mindenesetre az *Esztétikai Kislexikon* Bartók-szócikkében a *modern* szó nem fordul elő.

A Király István főszerkesztette *Világirodalmi Lexikon* 1982-ben már visszafelé tekint a csatamezőre. (Egyébként érdemes megjegyezni, hogy a *modern[ség]* egyik idézett lexikonban [EK, MIL, VIL] sem címszó.) Kivonatossan idézünk a Kálmán C. György által szignált cikkből:

MODERNIZMUS:

[...] a marxista szakirodalom egy részében [...] a 19. század közepe után fellépő minden nem realiztikus stílusú irányzatra vonatkozhat, [...] nagyjából megfelel a dekadencia, formalizmus szavaknak[...] A modernizmus maga is – ezt sugallja a szó szerkezete – csak egy divat a sok közül, modernkedés, korszerűsködés[...] Az utóbbi évtizedekben ezek a kategóriák párhuzamosan éltek a *modernség* terminussal: ez utóbbi [...] a mindenkori haladó, korszerű irodalmat minősíti pozitívan[...] A *modernizmus* szót máig használja a szovjet szakirodalom; a magyar irodalomtörténetben stílári értelemben már nemigen fordul elő [...] Egyes nyugati irodalomtörténészek a régi használatot föllevenítik[...], de minden értékhangsúly nélkül, vagy éppen pozitív hangsúllyal.

A mai olvasónak meglepő lehet a „modernizmus” illetően pejoratív holdudvara, illetve a szó képzett, ill. tőalakja körüli hitvita, de gondoljon arra, hogy a megvalósult kommunizmus általában a konzervatív kispolgárság (vagy a kispolgárságba feltörekvő asszimiláns [s ezért még konzervatívabb] munkásság) izlésvilágát kanonizálta, s ettől mindenfajta modernség távol állt. A budai Ifjúsági Parkba (ez afféle szabadtéri diszkó volt a hatvanas években) csak nyakkendőben engedtek be, és a rádió tánczenei műsorában Koós János azt énekelte: „fekete csónadrág, seprűhaj nem az én esetem, végy fel hát új ruhát, fésülködj meg rendesen: no lám, így szép frizurád van, így a divatos..., így már tetszel énnekem”.

Napjainkra a *modern* jelentése és használata erősen beszűkült. Elsősorban a (3)-as, tehát a relatív tartalomértékelő jelentés („haladó, korunkat, a jelent [sőt: a jövőt!] pregnánsan képviselő, megvalósító, a régivel/hagyománnyal szakító, radikálisan új”) ment ki a használathól. Nem mondunk már olyat, hogy „Kovácsék ízig-vérig modern emberek”, vagy „a színházban az előadás modernsége ragadott meg”, vagy „imádom/utálom a modern nőket”. A humán gondolatkörben a *modern* gyakorlatilag elvesztette minden relatív jelentését (tehát a [2]-est is), és abszolút jelentésű szóként merevedett meg, vagyis a (2) → (3) → (3') jelentésfejlődés véglegessé vált. A „modern irodalom”, „modern bútor”, „modern zene” már egy lezárt korszakban (azaz egy abszolút időszakaszban) helyezi el a jelzett szavakat, ezért lehet „klasszikus modern épületről”, „későmodern zeneszerzőről” beszélni, és a párizsi La Défense örökre „hipermodern telep” marad. Ugyanígy leszűkült a (2)-ről a (3')-re a „modern tánc”, „modern nevelési elvek”, „modern politikus” jelentése. Isadora Duncan modern nő volt; Madonna már nem az. A *modern* helyett a valóban „maias” (azaz a [2]-es) jelentést a *mai* vagy a *kortárs* fejezi ki: a „modern zene” tehát régebbi, mint a „kortárs zene”. Jellemző ugyanakkor, hogy a *mai* és a *kortárs* nem rendelkezik a (3)-as „haladó” jelentéssel (ahogy a *korszerű* sem), minthogy a jelen korból hiányzik az a messianisztikus radikalizmus, ami a modern(izmus) fontos minőségi jegye volt. Azt a gondolati-érzelmi többletet, másságot, újat akarást, amit az „avantgarde” (és a vele szövetséges „modernizmus”) fejezett ki, ma még leginkább az „alternatív” hordozza, sokkal-sokkal szelídebben, a felforgató változtatás igénye nélkül.

Reáliákkal kapcsolatban (tehát műszaki, hadi, kereskedelmi, közgazdasági, jogi körben) továbbra is használatos a *modern* (2)-es jelentése, ironia vagy nosztalgia nélkül: „modern berendezés”, „a legmodernebb szervezéstudományi elvek”, „modern jogszabály”, „modern haditechnika”, „gyönyörű modern konyha”, „a magyar bankrendszer modernizálása”, „modernebb tankönyvek bevezetése”. Az *ultramodern* már reálértelemben is kikopott az élő nyelvhasználatból, és csak nagyon idős emberektől hallható: „Kérem, ez egy ultramodern fotelágy.” A *hipermodern* a reálszférában még él, bár némileg tréfás felhanggal: „hipermodern riasztóberendezés”.

A modern művészet, irodalom, érzület kora véget ért: ezt a „posztmodern” kifejezés óriási sikere és elterjedése is jelzi. Az ELTE-n a megfelelő korszakkal foglalkozó tanszéket az 1990-es évek elején átkeresztelték „XX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék”-ről „Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék”-re, hivatalosan abból a megfontolásból, hogy mindjárt itt lesznek a XXI. században íródott művek, s nyilván azokkal is e tanszék foglalkozik majd, hagyjuk el tehát a korlátozó időmegjelölést – de nyilván arról is szó volt, hogy a szakemberek szükségesnek érezték a már történeti címkévé vált *modern*nek a szerepeltetését „boltjuk cégérében”, azaz a szaktanszék nevében.

A huszadik század nagy, dialektikus antagonizmusa (hogy stilszerű maradjak) a hagyomány és modernség harca volt. A harcnak vége: a modernségből hagyomány lett.

1996. augusztus.